

Milan Dančuo

LINGVISTIČKE VLASTITOSTI I OBREDNE ZADAĆE LITURGIJSKOGA JEZIKA

Linguistic characteristics and ritual tasks of liturgical language

UDK 272-528

272-534

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno 3/2025

Sažetak

109

Služba Božja 3,4125.

U ovom članku analiziraju se lingvističke vlastitosti i obredne zadaće liturgijskoga jezika u kontekstu obredne verbalne i neverbalne simboličke komunikacije. Bogoslužje na narodnom jeziku nakon liturgijske obnove Drugoga vatikanskog koncila aktualiziralo je pitanje jezika i njegove obredne funkcije. Ovaj rad pristupa navedenoj problematici i podijeljen je u nekoliko dijelova. Najprije se jezik promatra kao jedna od temeljnih ljudskih stvarnosti te se predstavljaju crkveni dokumenti koji donose temeljne teološke naglaske i karakteristike liturgijskoga jezika u kontekstu prijevoda liturgijskih tekstova na narodni jezik u razdoblju nakon koncila do danas. Polazi se od teološke premise da liturgijski jezik svoj temelj ima u Božjoj Objavi i Božjoj komunikaciji s čovjekom, a liturgija se promatra kao otajstveni nastavak takve komunikacije i dijaloga s Bogom, napose u navještaju Božje riječi u sakramentalnim slavljinama. U lingvističkoj analizi liturgijski jezik promatra se kroz njegovu specifičnost stila i registra u kojem se prepoznaju značajke kao što su arhaizam, specijalizirani rječnik i formulska dikcija. Naglašavajući vlastitosti liturgijskoga jezika u obrednoj dinamici, analizira se njegov stil, različite vrste, povezanost s narodnim jezikom te se ističe kriterij razumljivosti i dostupnosti. Na kraju rada navode se temeljne obredne zadaće liturgijskoga jezika. Kroz obredni jezik u njegovu simboličkom značenju Bog govori kršćanskoj zajednici koja ostvaruje otajstvenu komunikaciju s njim te se promiče djelatno i aktivno sudjelovanje vjernika u slavlju.

Ključne riječi: liturgija, jezik, liturgijski jezik, obred, simbol, simbolička komunikacija, slavlje.

UVOD

U ovom radu pristupa se analizi lingvističkih vlastitosti i obrednih zadaća liturgijskoga jezika u kontekstu obredne verbalne i neverbalne komunikacije. Jezik je jedna od temeljnih i univerzalnih stvarnosti ljudskoga djelovanja. U najopćenitijem smislu moguće ga je definirati kao glasovni znakovni sustav, specifičan za svaku jezičnu zajednicu. Povijesno je uvjetovan, primarno služi za razumijevanje, komuniciranje, izražavanje i razmjenu informacija, misli, osjećaja itd. Iako u suvremenoj lingvistici ne postoji jedinstveno stajalište, jezik se u svim lingvističkim teorijama promatra kao sustav znakova čija vrijednost proizlazi iz odnosa između pojedinih elemenata koji te odnose artikuliraju i gradiraju na različite načine.¹ Takvi odnosi tvore skup međusobno povezanih podsustava čiji elementi dobivaju vrijednost samo kroz odnose ekvivalencije, diferencijacije ili suprotnosti s drugim elementima s kojima su povezani.² Filozofija i teologija također se bave pitanjem jezika pa je potrebno ukazati na različite perspektive i granice ovoga rada. U teološkoj fenomenologiji čovjekova sposobnost govora i sam dar jezika promatraju se kao odgovor na Božji poziv i kao prihvaćanje njegove utjelovljene Riječi. Na tragu ovoga središnjeg načela moguće je govoriti o teologiji objave, teologiji molitve, teologiji ljudske komunikacije i sl. Pojedini teolozi razlikuju *religijsko-kultni jezik* kada čovjek ulazi u molitveni odnos s Bogom i *teološki jezik* koji se koristi u općenitom smislu kada je riječ o Bogu.³ Ovdje nije moguće govoriti o svim teološkim teorijama, ali je od iznimne važnosti u ovoj analizi istaknuti povezanost teološkoga govora i liturgijskoga jezika u kontekstu obrednih značajki kršćanskoga kulta.⁴

Konstitucija *Sacrosanctum Concilium* Drugoga vatikanskog koncila prvi je crkveni dokument koji se neposrednije dotiče pitanja liturgijskoga jezika. U koncilskim smjernicama naglašava se očuvanje latinskoga jezika u rimskoj tradiciji, ali se u slavlju

¹ Usp. Ernst Cassirer, *The Philosophy of Symbolic Forms. Volume 1: Language*, Yale University Press, London, 1980., 304.

² Usp. David Crystal, A liturgical language in a linguistic perspective, *New Blackfriars*, 46 (1964.) 12, 148.

³ Usp. Carlo Molari, Linguaggio, u: Giuseppe Barbaglio - Severino Dianich, *Nuovo dizionario di teologia*, Edizioni Paoline, Alba, 1977., 799.

⁴ Usp. Battista Mondin, *Il problema del linguaggio teologico dalle origini ad oggi*, Queriniana, Brescia, 1975., 513–539.

euharistije i u drugim liturgijskim slavljinama omogućuje upotreba narodnoga jezika uz prethodnu odluku mjerodavne crkvene teritorijalne vlasti i uz odobrenje Apostolske Stolice.⁵ U kasnijim crkvenim dokumentima pronalaze se, u kontekstu prijevoda liturgije na narodni jezik, važni teološki i liturgijski naglasci u pitanju liturgijskoga jezika koji se u ovome radu uzimaju kao polazište za teološku analizu. Prva uputa za ispravnu primjenu Konstitucije o svetoj liturgiji *Inter Oecumenici* koju 1964. godine objavljuje Kongregacija za obrede ne dotiče se još karakteristika jezika, nego naglašava da liturgijski jezik mora odgovarati latinskom jeziku prema konstituciji *Sacrosanctum Concilium*.⁶ Druga uputa za ispravnu primjenu konstitucije *Tres Abhinc Annos* Kongregacija za obrede iz 1967. godine također ne ističe vlastitosti liturgijskoga jezika, nego se bavi tada važnim pitanjima mjerodavnosti za odobrenje narodnog jezika u liturgiji, primjerice, misnoga kanona, obreda ređenja i molitve časoslova.⁷ *Consilium* ili Vijeće za provedbu Konstitucije o svetoj liturgiji koje djeluje u sklopu Kongregacije za obrede izdaje početkom 1969. godine uputu *Comme le prévoit* o prevođenju liturgijskih tekstova za slavljenje s narodom u kojoj se nalaze prvi konkretni naglasci, karakteristike i obredne zadaće liturgijskoga jezika koje se trebaju sačuvati i u prijevodima.⁸

Kasnije upute Kongregacije za božanski kult, odnosno Kongregacije za bogoštovlje i disciplinu sakramenata, donose daljnje naglaske i vlastitosti liturgijskoga jezika koje je potrebno uzeti u obzir pri prijevodima na narodni jezik. Treća uputa za ispravnu primjenu Konstitucije o svetoj liturgiji *Liturgicae instaurationes* iz 1970. godine i četvrta uputa *De liturgia romana et incultu-*

⁵ Usp. Drugi vatikanski koncil, *Sacrosanctum Concilium. Konstitucija o svetoj liturgiji* (4. XII. 1963.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 36. (dalje: SC).

⁶ Usp. *Sacra Congregatio Rituum, Inter Oecumenici. Instructio ad executionem Constitutionis de sacra Liturgia recte ordinandam, Acta Apostolicae Sedis*, 56 (1964.) 14, 877–900.

⁷ Usp. *Sacra Congregatio Rituum, Tres Abhinc Annos. Instructio altera ad executionem Constitutionis de sacra Liturgia recte ordinandam, Acta Apostolicae Sedis*, 59 (1967.) 6, 442–448.

⁸ Usp. *Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra Liturgia, Comme le prévoit. Instruction sur la traduction des textes liturgiques pour la célébration avec le peuple, Notitiae*, 5 (1969.) 1 – 2, 3 – 12. (dalje: CP). Hrvatski prijevod i komentar nalaze se u: Petar Bašić, *Prevođenje liturgijskih tekstova. Uputa Comme le prévoit: tekst i komentar, Služba Božja*, 38 (1998.) 4, 361–374.

ratione iz 1994. godine na tragu su prethodnih dokumenata.⁹ Peta i posljednja uputa za ispravnu primjenu Konstitucije o sve-toj liturgiji *Liturgiam authenticam* o korištenju narodnih jezika pri objavljivanju knjiga rimske liturgije iz 2001. godine zauzima nešto stroži pristup u pitanju liturgijskoga jezika zbog različitih nejasnoća ili pogrešnih interpretacija prethodnih dokumenata, ali uputa je u glavnim smjernicama na tragu prethodnih dokumenata.¹⁰ U posljednjih nekoliko godina objavljena su dva crkvena dokumenta koji se dotiču pitanja liturgijskoga jezika, a koje uzimamo u razmatranje u ovome radu. Papa Franjo objavljuje 2017. godine apostolsko pismo u obliku motu proprio *Magnum Principium* kojim se izmjenjuje kan. 838. Zakonika kanonskoga prava i pojednostavnjuje postupak odobrenja prijevoda liturgijskih knjiga na narodni jezik.¹¹ Na tragu toga pisma, Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata 2021. godine objavljuje dekret *Postquam Summus Pontifex* kojim se provode odredbe kanona 838. Zakonika kanonskog prava čime ovi novi propisi utječu izravno i na pitanje liturgijskoga jezika.¹²

1. ZNAČENJE JEZIKA U TEOLOŠKOJ PERSPEKTIVI

U kontekstu liturgijskoga jezika i obrednoga govora nužno je istaknuti najprije temeljnu teološku premisu: svaki oblik ljudske komunikacije i jezika proizlazi iz otajstva Presvetoga Trojstva. U

⁹ Usp. Sacra Congregatio pro Cultu Divino, *Liturgicae instaurationes. Instructio tertia ad Constitutionem de Sacra Liturgia recte exsequendam, Acta Apostolicae Sedis*, 62 (1970.) 10, 692–704 (dalje: LI); Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *De liturgia romana et inculturatione. Instructio quarta ad executionem Constitutionis Concilii Vaticani Secundi de Sacra Liturgia recte ordinandam* (ad Const. Art. 37–40), *Notitiae*, 30 (1994.) 3, 80–115. Hrvatski prijevod nalazi se u: Kongregacija za sakramente i bogoštovlje, *Rimska liturgija i inkulturacija. Četvrta uputa za ispravnu primjenu Koncilske konstitucije o svetom bogoslužju, br. 37–40.* (25. I. 1994.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995. (dalje: RL).

¹⁰ Usp. Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Liturgiam authenticam. De usu linguarum popularium in libris liturgiae romanae edendis. Instructio quinta ad executionem Constitutionis Concilii Vaticani Secundi de Sacra Liturgia recte ordinandam* (Ad Const. Art. 36), *Notitiae*, 37 (2001.) 3–4, 120–174. (dalje: LA).

¹¹ Usp. Franciscus, *Magnum Principium. Litterae apostolicae motu proprio datae quibus nonnulla in can. 838 Codicis Iuris Canonici immutantur* (3. IX. 2017.), *Acta Apostolicae Sedis*, 109 (2017.) 10, 967–970. (dalje: MP).

¹² Usp. Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Postquam Summus Pontifex. Decretum ad dispositiones can. 838 Codicis Iuris Canonici efficiendas*, *Notitiae*, 57 (2021.), 152–161. (dalje: PSP).

Božjem otajstvu započinje djelo stvaranja i početak ljudske egzistencije. Sposobnost komunikacije i slobodnoga dijaloga koje je Bog uspostavio sa svojim stvorenjem temelj je svih dijaloga i međuljudskih odnosa. Sam Bog izvor je zajedništva i komunikacije, priopćuje sebe, priopćuje svoje Jedinstvo i Trojstvo i tako objavljuje plan spasenja za cijelo čovječanstva.¹³ Događajima Kristova utjelovljenja započinje u tome smislu vrhunac cjelokupne povijesti spasenja. Stvarnost utjelovljenja i Božje komunikacije s čovjekom istaknuta je u novoj i konačnoj dimenziji Božje objave u Kristovu vazmenom otajstvu i u silasku Duha Svetoga na apostole na Pedesetnicu. Cjelokupna povijest spasenja može se promatrati kao Božja objava i dijalog s čovječanstvom kako bi čovjeku dao „udjela u božanskim dobrima, koja posve nadilaze razumijevanje ljudskoga duha“.¹⁴ Liturgija je u svojoj dijaloškoj dimenziji nastavak otajstvene komunikacije između Boga i čovjeka i uvremenjenje Božjeg djela spasenja u kršćanskoj zajednici okupljenoj u liturgijskom slavlju. Funkcija liturgijskoga jezika na posebno se izražajan način vidi u njegovoj moći nadilaženja sadašnjeg trenutka: on je sposoban učiniti prisutnim ono što se povijesno dogodilo i ono što se još nije dogodilo, odnosno aktualizirati povijesno-spasenjske događaje Kristova života i ostvariti predokus zajedništva s Bogom u vječnosti.¹⁵ Božja prisutnost i njegova komunikacija s čovjekom nastavljaju se otajstveno u dinamici liturgijskoga slavlja koje svoj vrhunac ima u navješčaju Božje riječi.

Liturgijski jezik obredni je znak i sredstvo usmene komunikacije. Međutim, za vjernike koji su dionici liturgijskoga slavlja ta riječ postaje otajstvo. Kada se koristi jezik i izgovaraju riječi, posebno kada se čita Sveto pismo, Bog progovara svojoj zajednici. U evanđelju sam Krist govori svomu narodu koji sam ili preko slavitelja odgovara molitvom Gospodinu u Duhu Svetome.¹⁶ Od svih tekstova koji se čitaju ili izgovaraju u liturgijskom slavlju, navješčaj Božje riječi ima, dakle, prvo mjesto i jedinstveno dostojanstvo: Bog govori svomu narodu, a Krist svojim riječima nastavlja naviještati svoje evanđelje. Sveto pismo način je Bož-

¹³ Usp. Gerhard Ebeling, *Introduction to a Theological Theory of Language*, William Collins Sons & Co., London, 1973., 54–56.

¹⁴ Drugi vatikanski koncil, Dogmatska konstitucija o božanskoj Objavi *Dei Verbum* (18. 11. 1965.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 6.

¹⁵ Usp. G. Ebeling, *Introduction to a Theological Theory of Language*, 54.

¹⁶ Usp. MP, 968.

je prisutnosti, a Bog je sugovornik i „sakramentalno“ prisutan u svojoj riječi po Kristu, svojoj vječnoj i utjelovljenoj riječi, u Duhu Svetome, te komunicira s ljudima i s cijelim svijetom.¹⁷ Riječi Svetoga pisma, kao i druge riječi koje se izgovaraju u liturgijskim slavljinama, osobito u slavlju sakramenata, nisu stoga namijenjene da budu slika unutarnjeg raspoloženja vjernika ili subjektivnog doživljaja, nego u teološkom smislu izražavaju istine koje nadilaze vidljive granice obrednoga vremena i prostora. S pomoću ovih riječi Bog neprestano govori s Crkvom kao zajednicom vjernika, a Duh Sveti uvodi vjernike u svu istinu i omogućuje da Kristova riječ prebiva u njima, a Crkva ovjekovječuje i prenosi sve što ona sama jest i sve u što vjeruje.¹⁸ Božja riječ naviještena u liturgiji nije stoga samo povijesni dokument jer biblijski tekst ne govori samo o velikim osobama i događajima Staroga i Novoga zavjeta, nego progovara i o otajstvima spasenja te se tako aktualizira u životima vjernika sadašnjega vremena. Tekstovi Svetoga pisma zapravo su primarni i bitni izvor za liturgiju i nužni su za oblikovanje liturgijskog jezika i obredne dinamike.¹⁹

2. LITURGIJSKI JEZIK U LINGVISTIČKOJ PERSPEKTIVI

2.1. *Ljudska komunikacija i jezik općenito*

Ljudski jezik u prošlosti kao i danas jedna je od važnih tema koja izaziva velik interes, raspravu, teorije i analize. Jezik i komunikacija zauzimaju središnje mjesto u gotovo svakoj humanističkoj znanosti kao što su teologija, filozofija, sociologija, antropologija ili politika. Analizom jezika nastaje niz novih disciplina, primjerice, lingvistika, semantika, semiologija ili psiholingvistika. Pitanje jezika preuzima također veliku važnost u svijetu komunikacijskih sustava.²⁰ Ljudski jezik treba promatrati ne samo kao sredstvo društvene komunikacije u svakidašnjem životu, nego i kao medij ili sredstvo izražavanja osoba u puno širem i obuhvatnijem smislu. Ljudski govor nije samo utilitarni instrument koji služi za prenošenje informacija i činjenica na

¹⁷ Usp. Michael Kunzler, *Liturgija Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020., 167.

¹⁸ Usp. LA, 19.

¹⁹ Usp. PSP, 15.

²⁰ Usp. Frederick William Dillistone, *Liturgical Forms in Word and Act*, u: D. Jasper – R. C. D. Jasper (ur.), *Language and the Worship of the Church*, St. Martin's Press, New York, 1990., 3.

čovjeku najrazumljiviji i najjednostavniji način. Pruža također oblike i modele izražavanja, tumačenja širine i bogatstva ljudskoga uma, uključujući religiju, filozofiju i umjetnost.²¹ Ljudski jezik stoga vrlo je slojevito pitanje. Može se analizirati jezik zabilježen u pisanim izvorima kao što su knjige ili dokumenti. Zatim postoji govorni jezik, jezik retorike, informativni ili formativni jezik i sl. Na kraju se može istaknuti neverbalni jezik, ponajprije govor tijela kao što su pokreti ruku i nogu, očiju ili lica.²² Govorni jezik plod je interakcije članova društva te se u konačnici proučava u odnosu na društveni kontekst u kojem se nalazi.

U jeziku na temelju lingvističke perspektive postoje varijacije u stilu i registru koje razlikuju i formalno karakteriziraju različite društvene situacije. *Stil* se odnosi na stupanj formalnosti pridružen određenim međuljudskim društvenim situacijama, što se odražava u razlikama u jeziku. Primjerice, vrsta jezika koja se koristi u razgovoru s članom obitelji ili poznanikom značajno će se razlikovati od onoga koji se koristi u obraćanju nadređenoj osobi u istoj ili sličnoj situaciji. *Registar* se odnosi na vrstu jezika čiji su oblici karakteristični za određenu društvenu situaciju, bez obzira na status sudionika. Tako postoji registar liturgijskoga jezika, teološkoga jezika, filozofskoga jezika, pravnoga jezika i sl.²³ Promatrajući jezik u društvenom kontekstu, koristi se sociolingvistički pristup koji određuje raspon funkcija za koje se može utvrditi da liturgijski jezik obavlja. Klasifikacije se razlikuju, ali u teoriji jezika moguće je u početnoj analizi podijeliti jezične funkcije ili svrhe u nekoliko glavnih tipova.²⁴ Jezik iz takve sociolin-

²¹ Usp. Uwe Michael Lang, *The Voice of the Church at Prayer. Reflections on Liturgy and Language*, Ignatius Press, San Francisco, 2012., 21.

²² Usp. F.W. Dillistone, *Liturgical Forms in Word and Act*, 4.

²³ Usp. D. Crystal, *A Liturgical Language in a Linguistic Perspective*, 149.

²⁴ D. Crystal analizira i definira osam glavnih tipova. *Informativni tip* jest komunikacija ideja kroz redovitu upotrebu jezika, u svakidašnjem okruženju. Jezik se koristi kako bi se drugima dale informacije koje su im nove ili nepoznate. *Identificirajući tip* odnosi se na izbor jezika kod pojedinca koji će uvijek signalizirati drugima osobni, etnički, regionalni ili društveni identitet te društvenu ulogu koju trenutačno ta osoba preuzima. *Ekspresivni tip* jest jezik koji jasno izražava čovjekove emocije, a ne mora biti komunikativan u strogom smislu riječi. Često se koristi iskazima koji se oslanjaju na prozodijske aspekte jezika kao što su intonacija, glasnoća ili ton glasa. U *performativnom tipu* upotreba riječi uzima se za izražavanje dublje stvarnosti, a to se ostvaruje kada se izgovore odgovarajuće riječi. *Povijesni tip* jest jezik koji se koristi za sažimanje prošlosti i njezino očuvanje, stoga zahtijeva određeni stupanj eksplicitnosti i organizacije. *Estetski tip* u govornom ili pisanom jeziku može se promatrati samo kao formalni prikaz u kojem se jezik koristi isključivo radi samog sebe, odnosno za zabavu. *Heuristički*

gvističke perspektive pridaje odgovarajuću pozornost složenom rasponu čimbenika uključenih u jezičnu promjenu, a posebice čimbenicima društvenoga identiteta. Jezik se mijenja zato što se društvo neprestano transformira, ali ne samo u očitom smislu da nove koncepcije dovode do novog vokabulara. Nove društvene stvarnosti generiraju zapravo nove jezične identitete, a time su zahvaćeni svi aspekti jezičnoga oblika kao što su fonologija, grafologija, gramatika ili leksikon.²⁵ U analizi u ovom radu pitanja o vokabularu, gramatici i stilu dotiču se samo ograničeno problema značenja liturgijskoga jezika. Nerijetko ostaju samo sporedni u odnosu na puno važnije karakteristike i zadaće jezika i obredne komunikacije.²⁶

2.2. *Lingvistički pristup liturgijskom jeziku*

Liturgijski jezik uvijek je potrebno sagledati u kontekstu cjelokupnoga obrednog komunikacijskog događaja. Pojedini stručnjaci iz područja lingvistike proučavali su liturgijski jezik polazeći samo od lingvističke perspektive. Iako će ovakvo proučavanje biti parcijalno jer se temelji samo na jezičnim karakteristikama liturgijskoga jezika i ne uzima u obzir simbolički jezik slavlja i otajstvenost događaja, neki zaključci ipak mogu pomoći u teološkoj analizi.²⁷ Liturgijski jezik u lingvističkoj perspektivi skup je specifičnih verbalnih oblika koji se koriste u službenome javnom bogoslužju i ima karakteristike religijskoga registra. To može biti ili potpuno drugačiji jezik od onoga koji se normalno koristi u govornoj zajednici kao što je to bio slučaj s latinskim jezikom u zapadnoj kršćanskoj tradiciji ili može biti specifična vrsta istoga jezika, kao što je to danas s narodnim jezikom.²⁸ U otajstvenoj i dinamičnoj komunikacijskoj aktivnosti kao što je komunikacija s Bogom koja se odvija jednoglasno u kontekstu liturgijske

tip koristi se kada se govori naglas dok se smišlja problem ili rade bilješke kako bi se organizirale vlastite ideje. Takav jezik može pomoći misaonim procesima, a racionalno mišljenje nemoguće je bez jezika. *Društveni tip* koristi se u čistoj društvenoj upotrebi kada se jezikom prenosi komentar o vremenu ili se raspituje za neku informaciju iz pristojnosti. Usp. David Crystal, *Liturgical Language in a Sociolinguistic Perspective*, u: D. Jasper – R. C. D. Jasper (ur.), *Language and the Worship of the Church*, Palgrave Macmillan, London, 1990., 124–126.

²⁵ Usp. Isto, 145.

²⁶ Usp. Anthony Thiselton, *Language, Liturgy and Meaning*, Gorgias Press, Piscataway (NJ), 2010., 3.

²⁷ Usp. E. Cassirer, *The Philosophy of Symbolic Forms*, 177–180.

²⁸ Usp. D. Crystal, *A Liturgical Language in a Linguistic Perspective*, 149.

zajednice, neće biti prikladno koristiti se tipovima jezika koji se pojavljuju u manje formalnome stilskom spektru kao što su kolokvijalni jezik, žargon, dijalekt i sl. Potreban je formalniji stil i korištenje jezičnih oblika koji nisu tipični za svakidašnji konverzacijski govor, odnosno za vrstu izražavanja koju većina ljudi koristi u svakidašnjem jeziku. Ovakva formalnost nije ograničena samo na liturgijski registar jer briga koja se posvećuje jeziku proporcionalna je važnosti koja se pripisuje situaciji ili osobama kojima se obraća. I kršćanska zajednica u liturgijskom kontekstu posvećuje posebnu pozornost jeziku dok komunicira s Bogom kao vrhovnim primateljem.²⁹

Liturgijski jezik ima vlastita formalno-stilska obilježja i karakteristične značajke registra. Stil se općenito, kako je spomenuto, odnosi na različiti stupanj formalnosti povezan s određenom društvenom i međuljudskom komunikacijom. Govorni jezik u liturgijskim obredima nikada ne može imati obilježja kolokvijalnog ili nekoga drugog neprimjereno neformalnog tipa razgovora. Registar se odnosi na vrstu jezika čiji su oblici karakteristični za specifične društvene situacije, bez obzira na status sudionika. U svom registru liturgijski jezik ima karakteristične izraze koji se koriste u slavlju, a koji su često razumljivi samo onima koji su inicirani u kršćansku zajednicu i u duh liturgijskih slavlja. Ovdje se mogu razlikovati tri vrste specifičnosti u odnosu na druge stilove i registre: *arhaizam*, *specijalizirani rječnik* i *formulska dikcija*.³⁰ Arhaizam je jezični oblik s jedinstvenom morfološkom i sintaktičkom strukturom koji nije prisutan ni u jednome drugom stilu ili registru. Stoga se na arhaizme može gledati kao na ostatke starijeg jezika i liturgijske uporabe.³¹ Liturgijski jezik posjeduje zatim specifične riječi i izraze koji se često koriste samo u liturgijskom kontekstu.³² Naposljetku, oblik liturgijskih molitava ima posebnu formulsku dikciju i način izgovora koji karakte-

²⁹ Usp. Isto, 149–150.

³⁰ Usp. Isto, 151.

³¹ Na primjer, u talijanskom jeziku *Iddio* umjesto *Dio*; u engleskom jeziku *thy* umjesto *your* i sl. Bašić ističe primjer riječi „došašće“ u hrvatskom jeziku: „U standardnom hrvatskom jeziku to je danas arhaizam ili jako stilski obilježena riječ, a u crkvenom je govoru sasvim obična riječ u značenju liturgijskog vremena prije Božića.“ Usp. P. Bašić, Prevođenje liturgijskih tekstova. Uputa *Comme le prévoit*: tekst i komentar, 373.

³² U liturgijskome jeziku koriste se riječi koje su nepoznate ili se rijetko koriste u svakidašnjem govoru na hrvatskom jeziku. Na primjer, *kalež* umjesto *čaše*; *istobitan* u Vjerovanju, termin *bezgrešna* koji se odnosi na milost darovanu Mariji i sl.

rizira ograničena unutarnja modifikacija, a struktura je prilično stabilna i nepromjenjiva. Posebnost liturgijskoga jezika, dakle, formalno je neredovit stil koji se ne nalazi u uobičajenim situacijama, a koji je vrijedan jer njegova različitost upućuje na izvanrednu svrhu liturgijskoga slavlja i nadilazi okvire uobičajenog jezika. Obredni jezik ne može se izjednačavati sa svakidašnjim govorom, ali se, s druge strane, ne može usvojiti stil tako formalno stručan da se ne može razumjeti. Potpuno stručni jezik, izrazito arhaična ili naučena dikcija umanjuju primarnu jezičnu karakteristiku razumljivosti. Zajednica u liturgijskom slavlju treba slaviti na jeziku koji razumije i koji ne zahtijeva mnogo dodatnih objašnjenja.³³

Sve liturgijske i obredne karakteristike liturgijskoga jezika ne mogu se analizirati samo kroz lingvističku perspektivu jer nije moguće na zadovoljavajući način objasniti raspon komunikacije koja se odvija tijekom liturgijskoga slavlja. Funkcije koje se često navode kao središnje za liturgijski jezik kao što su informativnost i povijesnost imaju samo ograničenu obrednu djelotvornost. Postoje i druge jezične i obredne funkcije koje se istodobno pojavljuju i koje su također od velike važnosti za objašnjenje strukture i utjecaja otajstvenoga događaja u liturgiji.³⁴ Najveći je problem uvijek nemogućnost da se jezikom i ljudskim sredstvima dopre do dijaloga i komunikacije s Bogom. Iz toga je razloga potrebno promišljati o liturgijskom jeziku u cjelokupnom okviru obredne simboličke komunikacije koja se ne zaustavlja na jezičnoj i semantičkoj analizi, nego se usmjeruje prema obrednoj dinamici, performativnosti i semiotici. Liturgijski jezik posjeduje, dakle, visoku razinu razlikovnosti kada se promatra sa sociolingvističkoga gledišta. Iako su uvođenjem narodnog jezika u liturgijski jezik mnoge formalne značajke nestale, glavni funkcionalni oblici i kontrasti u jeziku sačuvani su i ostaju razlikovni kao i u latinskom jeziku. Nije došlo do promjene u oslanjanju na prozodiju kao sredstva izražavanja posebne obredne dinamike i zajedničarske dimenzije slavlja. Jednoglasni govor i posebna intonacija, ritam i ton glasa, usvojeni od kršćanske zajednice u slavlju, i dalje djeluju kao glavne jezične značajke koje formalno diferenciraju liturgijski jezik od drugih vrsta govornih događaja.³⁵

³³ Usp. D. Crystal, *A Liturgical Language in a Linguistic Perspective*, 151.

³⁴ Usp. D. Crystal, *Liturgical Language in a Sociolinguistic Perspective*, 126.

³⁵ Usp. Isto, 138.

3. VLASTITOSTI LITURGIJSKOGA JEZIKA

3.1. *Liturgijski i narodni jezik*

U religijskom kontekstu često se stvara sveti jezik kao medij izražavanja ne samo pojedinaca, nego i zajednice koja živi u skladu s određenim tradicijama. Takvi se jezični oblici prenose kroz različite naraštaje, često su stilizirani i odstupaju od standardnog ili suvremenog jezika.³⁶ Međutim, u većini suvremenih jezika koji su koncilskom obnovom postali sredstvom liturgijske komunikacije javila se potreba stvaranja ne toliko svetoga jezika kao u prošlosti, nego prikladnoga biblijskog i liturgijskog jezika u narodnom jeziku koji će primjereno izraziti kršćanske sadržaje. Vlastitost liturgijskoga jezika danas jest da se koristi riječima iz općega jezika u karakterističnome obrednom kontekstu koji izravno određuje njihova značenja.³⁷ U obrednom korištenju jezika općenito se danas postiže bolji učinak ako se zadrže uobičajene i svakidašnje riječi koje će poprimiti kršćansko značenje ili mu se mogu pravilno prilagoditi umjesto da se posegne za rijetkim ili stručnim riječima. Pojedine riječi ili izrazi, zahvaljujući liturgijskom iskustvu i vjeri zajednice, mogu poprimiti pravo kršćansko značenje. Zato se u svakom jeziku s vremenom razvija poseban jezik koji se može nazvati kršćanskim, a neke opće riječi s vremenom postanu specifično kršćanske. Jedan od razloga jest činjenica što se svaki standardni jezik brzo razvija i transformira, a za liturgijski jezik karakteristična je odlika stalnosti. Tako se mnoge riječi sačuvaju u obrednom kontekstu i nakon što se prestanu koristiti u standardnom jeziku ili poprime drugo značenje.³⁸

Liturgijski jezik prilagođava se svakoj kulturi jer svaki narodni jezik ima svoje karakteristike i posebnosti.³⁹ U korištenju liturgijskoga jezika potrebno je izbjegavati nestandardni jezik ili različite dijalekte s obzirom na to da im nedostaje one stabilnosti i jasnoće koji su potrebni da jezik postane govor cijele kršćanske zajednice i obredna komunikacija s Bogom.⁴⁰ Također je nužno izbjegavati izraze karakteristične za komercijalni publicitet, poli-

³⁶ Usp. U. M. Lang, *The Voice of the Church at Prayer. Reflections on Liturgy and Language*, 22.

³⁷ Usp. A. Thiselton, *Language, Liturgy and Meaning*, 4.

³⁸ Usp. P. Bašić, *Prevođenje liturgijskih tekstova. Uputa Comme le prévoit: tekst i komentar*, 373.

³⁹ Usp. PSP, 22.

⁴⁰ Usp. LA, 12.

tičke ili ideološke programe, prolazne jezične pojave i fenomene koji su podložni regionalnim varijacijama ili dvosmislenostima u značenju. Takvi izrazi ili tendencije ne mogu se smatrati standardima za liturgijski jezik. S druge strane, nešto što je u određenoj narodnom jeziku prepoznato kao klasično može se pokazati korisnim u pružanju prikladnoga standarda za vokabular liturgijskoga jezika i njegovu upotrebu.⁴¹ Liturgijski jezik ima svrhu naviještanja pa je potrebno izbjegavati svaki izraz koji je zbunjujući ili dvosmislen u smislu da okupljena kršćanska zajednica ne bi mogla shvatiti njegovo značenje. Šagi-Bunić u svom promišljanju o vlastitostima liturgijskoga jezika ističe da je također potrebno izbjegavati krajnosti da liturgijski jezik postane u potpunosti pučki, tako da iz njega bude uklonjeno sve što se ne bi moglo otprve razumjeti. Kad bi se tekst na taj način lišio svoga doktrinarnog sadržaja, time bi se stvorile velike posljedice za vjeru i tako bi se onemogućilo da sam jezik čovjeka stavi u dodir s otajstvenim i objavljenim stvarnostima koje inače čovjek sam ne posjeduje.⁴²

3.2. *Razumljivost i dostupnost*

Jedna od vlastitosti liturgijskoga jezika jest njegova razumljivost i dostupnost. U dinamici liturgijskoga slavlja jezik treba biti živ i suvremen, ne arhaičan ni zastario, razumljiv i dostupan većini vjernika koji se redovito okupljaju kao kršćanska zajednica i koji govore istim jezikom. To ne znači nužno da jezik mora biti pučki, nego uvijek mora biti dostojan otajstvene zbiljnosti koju izražava i time literarno prikladan. Mora biti jezik svih, a ne samo jedne sociološke grupe ili kategorije jer se njime koristi kršćanska zajednica koja se sabrala kao narod Božji. Stoga mora biti jednostavan, ali ne smije biti uobičajeni jezik, nego mora posjedovati uzvišenost u skladu s otajstvenom stvarnošću koju posreduje.⁴³ Liturgijski jezik treba biti očit i razumljiv čak i vjernicima koji nemaju nikakvu posebnu intelektualnu formaciju. Treba biti lako razumljiv, ali u isto vrijeme čuvati dostojanstvo, ljepotu i doktrinarnu preciznost jer postaje odgovor Bogu i pridonosi također

⁴¹ Usp. Isto, 32.

⁴² Usp. T. J. Šagi-Bunić, *Liturgijski prijevodi*, 89.

⁴³ Usp. Isto, 88.

dostojanstvu i ljepoti samoga liturgijskoga slavlja.⁴⁴ Međutim, od vjernika se redovito ne može tražiti posebna literarna kultura da bi im bila dostupna cjelina liturgijskog jezika ili tekstova.⁴⁵ Šagi-Bunić primjećuje da liturgijski jezik po svojim karakteristikama ne može biti oblikovan tako da bude udaljen od običnoga govora ljudi i toliko uzvišen u mjeri da se pretvori u nešto što za vjernike djeluje nerazumljivo. To bi za njih stvaralo osjećaj magijskoga i okultnog te ne bi hranilo vjeru što bi bilo u direktnoj suprotnosti s pastoralnim ciljem uvođenja narodnog jezika kao odgovora kršćanske zajednice na Božji govor.⁴⁶

Liturgijski jezik u svojoj vlastitosti prenosi bogatstvo govora jezikom razumljivim u kulturnom kontekstu za koji je namijenjen, ali treba se također voditi uvjerenjem da liturgijska molitva nije samo oblikovana genijalnošću jedne određene kulture, nego i sama pridonosi razvoju te kulture ili tradicije. Stoga je i nužno da se takav jezik donekle razlikuje od običnoga govora jer ima karakterističan rječnik, sintaksu i gramatiku koji su primjereni liturgijskom slavlju. Takav jezik može utjecati čak i na svakidašnji govor kao što se dogodilo u jezicima naroda koji su bili kristijanizirani i primili evanđelje u prijašnjim stoljećima.⁴⁷ Liturgijski jezik uvijek mora biti čin koji izražava odnos između Boga i čovjeka u konkretnoj stvarnosti zajednice. Liturgija je slavlje ne samo onoga što je Bog učinio u prošlosti nego i onoga što čini u sadašnje vrijeme. Kunzler utvrđuje da „liturgijski jezik treba prianjati životu, a ne da se snizi na svagdanji jezik“.⁴⁸ Kršćanska zajednica treba usvojiti liturgijski jezik i tekst ne samo u obrednom kontekstu nego i u živoj molitvi. Tako će jasnije prianjati životu, a ne se svesti na uobičajen i svakidašnji jezik. U takvoj perspektivi, liturgijski jezik ne može biti previše arhaičan ili zastario, što bi moglo dovesti do dojma da zajednica živi u nedostižnoj prošlosti. Zapravo treba postati predokus Božjih obećanja budućnosti koja se ostvaruju na kraju svijeta i na kraju vremena pa se mora razlikovati od običnoga govora i biti plemenit, uzvišen, a opet blizak i svima razumljiv da izrazi takve otajstvene stvarnosti.

⁴⁴ Usp. U. M. Lang, *The Voice of the Church at Prayer. Reflections on Liturgy and Language*, 93.

⁴⁵ Usp. CP, 15.

⁴⁶ Usp. T. J. Šagi-Bunić, *Liturgijski prijevodi*, 88.

⁴⁷ Usp. LA, 47.

⁴⁸ M. Kunzler, *Liturgija Crkve*, 166.

3.3. *Različite vrste liturgijskog jezika*

Svrha liturgijskoga jezika kao sredstva usmene komunikacije jest prenošenje poruke onima kojima je ona namijenjena. Stoga je važno uzeti u obzir bitne čimbenike komunikacije: o onome što se ima priopćiti, o onima kojima se priopćuje i o načinu na koji se priopćuje.⁴⁹ Način na koji se govori sastavni je dio usmene komunikacije. Liturgijski tekst sastavlja se, a od najveće je važnosti njegov govorni, ali i literarni oblik. Liturgijski tekstovi, u kojima usmeni govor zauzima posebnu važnost, moraju slijediti vlastite zakone u svom načinu izražavanja i, ako je riječ o pisanim tekstovima, svojoj posebnoj književnoj vrsti. Verbalni oblik treba se slagati fonetski i ritmički s funkcijom tih tekstova.⁵⁰ Liturgijski tekstovi po svojoj su naravi namijenjeni usmenom naviještanju i slušanju u liturgijskom slavlju te ih karakteriziraju određeni način izražavanja koji se razlikuje od onoga koji nalazimo u svakidašnjem govoru ili u tekstovima namijenjenim drugim vrstama čitanja. Kod liturgijskoga jezika važna je vjernost razumijevanju teksta od kršćanske zajednice i njezinim duhovnim potrebama, imajući na umu da je liturgijski tekst obredni znak, ali i sredstvo usmene komunikacije. Njegova vlastitost jesu različite književne vrste i tekstovi koji su namijenjeni za navještaj, za slušanje, za zajedničku molitvu. Važno je stoga da se termine, elemente i znakove liturgijskoga jezika u katehezi objašnjava vjernicima u svjetlu Svetoga pisma i kršćanske tradicije.⁵¹ Time će postati razumljiviji vjernicima i biti njihov odgovor Bogu u dinamici slavlja. Liturgijski jezik jezična je danost namijenjena slavlju, a kako je i zapisan, postaje također literarna danost pa je važno razumjeti istaknute vlastitosti koje određuju njegovu literarnu vrstu, primjerice, opće ustrojstvo, *cursus*, izraz poštovanja, konciznost u izražavanju i sl.⁵² Poštujući takve karakteristike teološke i pojmovne preciznosti promišljene u svakoj svojoj riječi, liturgijski jezik danas treba upotrebljavati pojmove i govor blizak shvaćanjima današnjega čovjeka.

⁴⁹ Usp. P. Bašić, Prevođenje liturgijskih tekstova. Uputa *Comme le prévoit*: tekst i komentar, 372.

⁵⁰ Usp. CP, 35.

⁵¹ Usp. PSP, 23.

⁵² Usp. CP, 27.

3.4. *Stil liturgijskoga jezika*

Liturgijski jezik latinske tradicije karakterizira njegov izra- van, sažet i kompaktan način izražavanja.⁵³ Šagi-Bunić u post- koncilskim raspravama naglašava da „treba voditi računa o literarnim, sintaktičkim, ali i fonetičkim i ritmičkim postupcima u vlastitom jeziku, da se postigne odgovarajuća vlastita forma“.⁵⁴ Liturgijski jezik danas treba imati stilske vlastitosti i biti tekst provjerene ljepote; njegova gracioznost, ravnoteža, elegancija i bogatstvo stila i jezika osiguravaju mu mogućnost trajne upotre- be i odgovarat će zahtjevima unutarnjeg bogatstva svog sadrža- ja.⁵⁵ Liturgijski jezik glas je Crkve u molitvi, a ne samo pojedinih zajednica ili pojedinaca, stoga se ne smije pridržavati i slijedi- ti prevladavajuće načine izražavanja. U liturgijskim tekstovima ponekad se koriste riječi ili izrazi koji se donekle razlikuju od uobičajenog i svakidašnjega govora, a često je upravo to dovolj- no da tekstovi postanu doista pamtljivi i sposobni izraziti otaj- stvene stvarnosti koje izražavaju. Jezik korišten u slavlju treba u svakome narodnom jeziku pridonijeti postupnom razvoju karak- terističnog i svetog stila koji će se prepoznati kao vlastiti liturgij- skom jeziku. Tako se može postići to da se određeni način govora koji se u svakidašnjoj uporabi smatra pomalo zastarjelim može nastaviti koristiti u liturgijskome obrednom kontekstu.⁵⁶ Poštu- jući književne vrste, liturgijski jezik treba biti dostupan onima koji se njime služe, mora biti prikladan za pjevanje i za odgovo- re zajednice.⁵⁷ Nadalje, liturgijski jezik ima posebne vlastitosti: duboko je prožet Svetim pismom, neki izrazi latinskoga jezika (*memoria, sacramentum*) poprimili su za kršćane druga znače- nja, a neki kršćanski izrazi mogu biti preneseni iz jednog jezika u drugi, kako se to dogodilo i u prošlosti (*ecclesia, evangelium, eucharistia*).⁵⁸

⁵³ Usp. LA, 57.

⁵⁴ T. J. Šagi-Bunić, *Liturgijski prijevodi*, 89.

⁵⁵ Usp. LI, 11.

⁵⁶ Usp. LA, 27.

⁵⁷ Crkveni dokumenti ističu da je većina liturgijskih tekstova sastavljena tako da ih mogu pjevati svećenik, zbor ili narod. Liturgijski jezik treba biti stoga prikla- dan za uglazbljivanje, ali temeljni je kriterij autoritet samog teksta. Tekstovi koji su namijenjeni pjevanju od iznimne su važnosti jer vjernicima prenose osjećaj svečanosti slavlja i sjedinjenjem glasova očituju jedinstvo u vjeri i ljubavi. Usp. LA, 60–61.

⁵⁸ Usp. RLI, 53.

Po stilskim obilježjima liturgijski jezik sadržava karakteristične ponavljajuće i prepoznatljive uzorke sintakse i stila, svečani ili uzvišeni ton, aliteraciju i asonancu, konkretne i živopisne slike, ponavljanje, paralelizam i kontrast, određeni ritam, a ponekad i liriku pjesničkih skladbi.⁵⁹ Molitve koje se izgovaraju u zajednici trebaju biti ugodne za slušanje, donositi prikladne asocijacije i slike o Bogu i stvorenom svijetu te uzdizati srca vjernika do uzvišenih i božanskih istina. Jedna od vlastitosti liturgijskoga jezika jest i uporaba retoričkih figura. Dok se gramatika u jeziku bavi apstraktnim sustavom (*scientia recte loquendi*), retorika (*ars bene dicendi*) njime se bavi u obliku konkretnoga govora. Retorika obraća pozornost na jezični proces: smatra temeljnom činjenicu da jezik poprima konkretan oblik govora, a u tom procesu uvijek postoje barem dva suradnika i sugovornika, govornik i osoba kojoj se obraća.⁶⁰ Obredni jezik, kao spoj verbalne i neverbalne komunikacije, uvijek treba imati stilske razlikovne elemente *preciznosti* (sadržaja) i *sažetosti* (vremena). Molitveni uzorci uvijek sadržavaju određene arhaične izraze, biblijsku pozadinu i snažan teološki naglasak kao odraz vjernosti izvornim latinskim tekstovima. Stoga će biti potrebno liturgijskom katehezom i uvođenjem u otajstvo vjere i u duh liturgijskoga slavlja formirati kršćansku zajednicu okupljenu na bogoslužje.⁶¹ Liturgijski jezik nisu samo riječi ili tekstovi obavijeni određenom kulturnom formom, nego je, štoviše, sastavljen od gesta koje potvrđuju cjelovitost događaja spasenja unutar određene zajednice, kulture, skupa vrijednosti, iskustava i slika. Liturgijski je jezik inkulturiran u određeni jezik koji slijedi različite kulturne modele i posjeduje poseban jezični stil: „sintaksa, književni rodovi i idiomi očituju kulturalne modele i jezičnu posebnost jezika“.⁶²

4. SIMBOLIČKI JEZIK U KOMUNIKACIJI

4.1. *Jezik i simbolička komunikacija*

Važnost jezika ne leži u odrazu danog postojanja, nego u onome što on postiže kao instrument znanja, u jedinstvu fenome-

⁵⁹ Usp. LA, 59.

⁶⁰ Usp. G. Ebeling, *Introduction to a Theological Theory of Language*, 139.

⁶¹ Usp. Ante Crnčević, Prevođenje pisanoga teksta za obredni govor, *Živo vrelo*, 28 (2011.) 3, 15.

⁶² Ivan Šaško, Liturgijsko prevođenje kao susret s kulturalnim modelima. Nekoliko polazišta i načela, *Živo vrelo*, 28 (2011.) 3, 9.

na, koje fenomeni moraju proizvesti iz sebe samih.⁶³ Lingvističke definicije jezika uvijek preuzimaju rizik reduktivnog tumačenja pa je potrebno posegnuti za dubljom konotacijom i dimenzijom sadržanom u ljudskoj komunikaciji, a to je simbolički jezik koji je duboko ugrađen u ljudski život, u način komunikacije i u način na koji čovjek percipira stvarnost oko sebe.⁶⁴ Takva se komunikacija percipira slušanjem i razumijevanjem, ali i gledanjem i osjećanjem. Jezik je općenito sposobnost komunikacije i interakcije sa sustavima glasovnih signala kako bi se razlučilo koji su određeni mentalni procesi potrebni u određenoj situaciji. S druge strane, simbolička komunikacija ne događa se samo intelektom nego i osjećajem. Svaki put kada se ostvari simbolički govor ili simbolički čin, ne prima se samo poruka, nego se prima i iskustvo proizvedene geste ili govora. Simboličko iskustvo vodi do izvornog mjesta svake konvencije, a time i svakog jezika i svakoga zajedničkog življenja. Iz toga razloga dotiče najdublju stvarnost čovjeka.⁶⁵

4.2. Liturgijski simbolički jezik

Korištenje liturgijskoga jezika u slavlju kroz njegov govorni i verbalni izričaj, iako od iznimne važnosti, ne može u potpunosti ostvariti otajstvenu komunikaciju i dijalog s Bogom. Stoga se u liturgijskom slavlju koriste i drugi oblici jezika i komunikacije, ponajprije simboli, koji na dublji način zahvaćaju čovjekovo iskustvo i posreduju otajstveni događaj.⁶⁶ Simboli čine drugu vrstu govora koji ne funkcioniraju samo kao kognitivni iskazi. Religijski simboli prikaz su onoga što je po svojim posebnostima nužno izvan pojmovne sfere s obzirom na to da predstavljaju transcendentno. Ne samo da ukazuju na ono što je transcendentno, nego i sami prelaze u kognitivno područje koje se može promatrati kroz prizmu subjektivnosti i objektivnosti. U svakom govoru o Bogu u liturgijskom slavlju neizostavna je upotreba verbalnih i neverbalnih simbola. Konceptija simbola važna je jer se

⁶³ Usp. E. Cassirer, *The Philosophy of Symbolic Forms*, 75–76.

⁶⁴ Usp. Louis-Marie Chauvet, *Linguaggio e simbolo. Saggio sui sacramenti*, Editrice Elledici, Torino, 1982., 39.

⁶⁵ Usp. Isto, 69.

⁶⁶ Veliki doprinos proučavanju simbola, njihovu značenju i korištenju u religiji i u liturgiji dao je američki teolog Paul Tillich. Usp. Paul Tillich, *The Religious Symbol*, u: Sidney Hook (ur.), *Religious Experience and Truth*, New York University Press, New York, 1961., 301–321.

Božja transcendencija ne može spoznati ili s Bogom komunicirati ako se On pokušava opisati samo s pomoću pojmova ili jezika. Simboli poput znakova upućuju izvan sebe, ali se razlikuju od znaka jer sudjeluju u onome na što upućuju.⁶⁷ U liturgijskom kontekstu, obredna dinamika ne ide prema individualnoj spoznaji Božjega otajstva, nego sabranu zajednicu uvodi u otajstvo koju Riječ i otajstveni znakovi otkrivaju. Papa Franjo, govoreći o važnosti liturgije u životu Crkve, istaknuo je da se otajstvena komunikacija s Bogom s pomoću simboličkoga govora proteže na stvari, prostor i vrijeme.⁶⁸ Liturgija omogućuje otkrivanje značenja simboličkoga govora i kako ga živjeti u odnosu na Boga. Slavlje sakramenata po Božjoj je milosti samo po sebi djelotvorno (*ex opere operato*), ali to ne jamči potpunu uključenost vjernika ako nema odgovarajućega načina zauzimanja stava prema jeziku slavlja. Razumijevanje simbola nije stvar umne spoznaje ni otkrivanje značenja pojmova, nego je životno iskustvo koje su uči kroz liturgiju. Svaka gesta i svaka riječ sadržava točno određeno djelovanje koje je uvijek novo jer susreće uvijek nov trenutak vjernikova života. Od vjernika to iziskuje pažljivu brigu i pozornost jer svaka gesta i riječ slavlja oblikuju kršćansku osobnost pojedinca i zajednice te posreduju Božje djelo spasenja.⁶⁹

Liturgija je potpuno prožeta simboličkom komunikacijom. Uz liturgijski jezik, takva je vrsta komunikacije temeljna u liturgijskim obredima. Liturgijsko slavlje nije mjesto gdje se samo ili isključivo dobivaju informacije ili vjerovanja. Slavlje nije samo informativno ili formativno, ono je performativno kroz simboličku komunikaciju s Božjim otajstvom.⁷⁰ Otajstvo se događa, djeluje i obuhvaća kroz iskustvo ljudskih osjetila i percepcija. Chauvet u teološkoj analizi zaključuje da vjernici sakramentalne simbole

⁶⁷ Usp. A. Thiselton, *Language, Liturgy and Meaning*, 22.

⁶⁸ Usp. Papa Franjo, *Desiderio desideravi. Apostolsko pismo o liturgijskoj formaciji Božjega naroda* (29. VI. 2022.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2023., 19. (dalje: DD).

⁶⁹ Usp. Isto, 53.

⁷⁰ Na primjer, svjetlost je važan simbol koji sadržava bogatu simboličku vrijednost. Priroda je izvorni doživljaj Boga i govora o Bogu, a svjetlo je simbol Božjeg djelovanja i označuje Božju stvarnu prisutnost. Vatra i svjetlo kao obredni elementi u liturgiji imaju simboličku vrijednost jer je svjetlo uskrсни simbol Krista i iščekivanja Kristova drugog dolaska. Kršćani ne pale svijeću na vazmenom bdjenju kao dar Bogu, nego se svjetlost prima kao simbol Božjeg otkrivenja i stvarne prisutnosti. Kristovo svjetlo koje se prima u slavlju simboličkim riječima, činima i gestama pobjeda je nad grijehom i smrću te donosi egzistencijalnu promjenu života za one koji su dionici liturgijskoga slavlja.

mogu živjeti samo unutar toga karakterističnog i izvornog okvira simboličkih referenci koji predstavlja vjeru Crkve: antropološka analiza simboličkih funkcija nikada ne može iscrpiti snagu otajstvenog susreta s Bogom u sakramentima.⁷¹ Simboli nadmašuju glas i jezik. Oni ne samo da govore već i stvaraju, izvode i djeluju, odnosno posreduju i uprisutnjuju otajstvo s kojim su sjedinjene liturgijske geste i riječi.⁷² Simboli spajaju zbilju koja označuje (*significans*) i zbilju koja je označena (*significatum*). Drugim riječima, simboličke geste i obredne riječi uprisutnjuju označenu stvarnost: objavu Božje ljubavi, Kristovo otajstvo i božanski plan spasenja. Stoga je liturgijsko slavlje mjesto iskustva i simboličke komunikacije (*significatio*) s Kristovim otajstvom i djelom spasenja.⁷³ Performativnost u liturgiji predstavlja sjedinjenje ljudskoga obrednog iskustva s božanskim otajstvenim iskustvom kroz simboličku komunikaciju.⁷⁴ U tom smislu, susret sa *significatum*, s onim što je označeno, odnosno s Kristovim otajstvom, događa se isključivo kroz obrede i sakramente koje slavi kršćanin otvoren iskustvu Božje prisutnosti i djelovanja. Obred je mjesto i način Božje prisutnosti, u redovitom obliku priopćuje izvanrednost otajstva jer Bog djeluje kroz djelovanje Crkve. Stoga je ispravno zaključiti da liturgijski obredi ne daju samo informaciju, obavještavaju ili samo oblikuju, nego zajednicu uvode u obredni dinamizam koji postaje dijelom događaja spasenja. Obredni čini, geste i liturgijski jezik ne proizvode sami spasenje, nego ga posreduju; slave se i vrše te tako preobrazuju zajednicu i vjernike koji ulaze u otajstveni dijalog s Bogom.⁷⁵

5. OBREDNE ZADACE LITURGIJSKOG JEZIKA

5.1. *Božji govor kršćanskoj zajednici*

Liturgijski jezik sredstvo je komunikacije: ponajprije je osjetni znak kojim ljudi koji mole međusobno komuniciraju. Međutim,

⁷¹ Usp. L.-M. Chauvet, *Linguaggio e simbolo*, 78.

⁷² Usp. Silvano Maggiani, *Il linguaggio liturgico*, u: Anscar J. Chupungco (ur.), *Scientia liturgica. Manuale di Liturgia. Vol. II. Liturgia fondamentale*, Edizioni Piemme, Casale Monferrato, 1998., 240–241.

⁷³ Usp. Ante Crnčević – Ivan Šaško, *Na vrelu liturgije. Teološka polazišta za novost slavljenja i življenja vjere*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zagreb, 2009., 68.

⁷⁴ Usp. D. Crystal, *Liturgical Language in a Sociolinguistic Perspective*, 132.

⁷⁵ Usp. Ivica Žižić, *Plemenita jednostavnost. Liturgija u iskustvu vjere*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zagreb, 2011., 151.

za vjernike koji slave liturgiju riječ je istodobno dijelom otajstvene i simboličke komunikacije: preko izgovorenih riječi sâm Krist govori kršćanskoj zajednici, a zajednica odgovara svom Gospodinu i izražava glas Duha koji je oživljuje.⁷⁶ Temeljna obredna zadaća takve dvosmjerne komunikacije između prenositelja i primatelja jest uprisutnjenje Božjega djela spasenja. Bašić primjećuje da je liturgijski tekst „istodobno znak po kojemu se izražava otajstvo: preko izgovorenih riječi sam Krist govori svom narodu, a narod odgovara svom Gospodinu. Komunikacija dakle u liturgiji premašuje okupljenu zajednicu, ona je i Božja komunikacija u svome narodu.“⁷⁷ Jezik uvijek naviješta istine vjere, veličinu i svetost otajstava. Stoga ne mogu svi elementi jezika, kako je spomenuto, biti uvedeni u liturgijske obrede i nije prikladna uporaba izraza koji dolaze iz svjetovnog ili profanog konteksta. Potrebno je voditi računa o različitim književnim rodovima u liturgiji: o biblijskim tekstovima za naviještanje, u molitvama predsjedatelja, u psalmodiji, usklikima, pripjevima, otpjevima, himnima i liturgijskim molitvama.⁷⁸ Time će se ispuniti svrha liturgijskoga simboličkog jezika, odnosno navijestiti riječ spasenja vjernicima u poslušnosti vjeri i prikladno izraziti molitvu Crkve Gospodinu. Danas Bog u liturgiji na narodnom jeziku određenom narodu njegovim jezikom naviješta sve ono što je liturgija kroz povijest pripočivala latinskim jezikom. Dok se vjernost Božjoj riječi ne može uvijek prosuđivati prema pojedinačnim riječima, nego se promatra u kontekstu cjelokupnoga komunikacijskog čina i prema njegovoj književnoj vrsti, ipak se neki posebni pojmovi moraju razmatrati u kontekstu cjelokupne katoličke vjere i u skladu s naukom kako bi Božji govor bio jasno razumljiv zajednici.⁷⁹ Danas je liturgijski jezik na narodnim jezicima dio samih obreda, glas je kojim Bog progovara svojoj Crkvi i glas je Crkve koja slavi božanska otajstva. Liturgijski jezici, unatoč svojoj različitosti, uvijek održavaju jedan te isti glas Boga i Crkve, jedan te isti *lex orandi*.⁸⁰

⁷⁶ Usp. CP, 5.

⁷⁷ P. Bašić, Prevođenje liturgijskih tekstova. Uputa *Comme le prévoit*: tekst i komentar, 372.

⁷⁸ Usp. RLI, 39.

⁷⁹ Usp. MP, 968. Također, usp. PSP, 19.

⁸⁰ Usp. PSP, 4.

5.2. Otajstvena komunikacija s Bogom

Simbolička liturgijska komunikacija oslanja se na riječ i u obrednoj dinamici ostvaruje otajstveni dijalog s Bogom. Verbalni govor u obrednom činu nalazi svoj temelj u Božjoj riječi koja dotiče čovjeka i svrha mu je njezino proslavljanje u svakom čovjeku. Obredna je zadaća liturgijskog jezika, dakle, uprisutnjenje Božje riječi u slavlju.⁸¹ Liturgijski jezik performativan je jer djeluje i, djelujući, govori, odnosno obredne riječi čini su, a u isto vrijeme čini su riječi.⁸² Glavna karakteristika performativne komunikacije jest istovremenost događaja govorenja i djelovanja. Takva komunikacija ostvaruje ono što priopćuje, odnosno postaje otajstvena komunikacija s Bogom u liturgijskom slavlju. U obrednom jeziku riječi i geste stapaju se u jedan obredni čin: riječi nemaju ulogu tumačenja, opisa, informacije ili tvrdnje, već djeluju i ostvaruju ono što govore. Riječi i geste iz uobičajenoga govora uzdižu se u okvire svetoga i postaju božanska komunikacija. Čak su i narativni elementi liturgijskih obreda performativni, jer stvaraju nove horizonte i proizvode nova iskustva.⁸³ Stoga je važna obredna zadaća liturgijskoga jezika stvoriti u slavlju najizvršnije mjesto iskustva i dijaloga s Bogom.⁸⁴ Obredno slavlje postaje mjesto prisutnosti i ostvarenja Božjega otajstva i spasenja djelima, gestama i riječima. Verbalni i neverbalni čini istovremeni su i međusobno se definiraju. Iniciraju vjernike u novo značenje i smisao njihova postojanja. Kao mjesto iskustva, jezik i riječi jesu odnos s Bogom i ostvaruju otajstveno zajedništvo s njim. Od iznimne je važnosti u ovome smislu promatrati cjelokupnu simboličku dimenziju liturgije jer se u obredu stapaju geste, riječi i slike pa liturgija postaje vid percepcije, mjesto iskustva koje vjernike uvodi u nevidljivo otajstvo Božje ljubavi i postaje mjesto gdje se rađa iskustvo vjere i zajedništva. Simbolička komunikacija u liturgiji sastoji se od verbalnih i neverbalnih kodova s jasnom funkcijom. Postoji jedan liturgijski jezik u kojem obredna sintaksa spaja verbalne i neverbalne kodove u istoj komunikaciji. Zadaća je obreda otajstvena komunikacija između Boga i vjernika koji su dionici slavlja. Obred tako posreduje otajstvenu

⁸¹ Usp. M. B. Merz, *Liturgisches Gebet als Geschehen*, 21.

⁸² Usp. Franco Riva – Pierangelo Sequeri, *Segni della destinazione. L'ethos occidentale e il sacramento*, Editrice Citadella, Assisi, 2009., 209.

⁸³ Usp. I. Žižić, *Plemenita jednostavnost*, 147.

⁸⁴ Usp. M. B. Merz, *Liturgisches Gebet als Geschehen*, 138–139.

stvarnost. Sve verbalne i neverbalne forme obredne komunikacije stapaju se u jedinstveno dijaloško iskustvo s Božjom otajstvenošću i ulaze u raspon neizrecivog.⁸⁵

5.3. Aktivno sudjelovanje vjernika

Koncilaska obnova donosi temeljni kriterij o aktivnom sudjelovanju vjernika koji postaje osnovna obredna zadaća liturgijskoga jezika: „Stoga Crkva usmjeruje svoju brižljivu skrb na to da vjernici ne prisustvuju tom otajstvu vjere poput tuđinaca ili nijemih gledatelja, nego da time što to po obredima i molitvama dobro shvaćaju, svjesno, pobožno i djelatno sudjeluju u svetoj činu; da se poučavaju riječju Božjom; da se krijepe za stolom Gospodnjega Tijela; da zahvaljuju Bogu; da se uče prinositi sami sebe time što prikazuju neokaljani žrtveni prinos ne samo po rukama svećenika nego također zajedno s njime te da se tako po Kristu posredniku iz dana u dan usavršuju u jedinstvu s Bogom i među sobom, da konačno Bog bude sve u svima.“⁸⁶ U plodnim raspravama nakon koncila mnogobrojni su teolozi isticali pastoralne razloge i važnost djelatnog sudjelovanja vjernika. Šagi-Bunić u našoj je crkvenoj stvarnosti naglašavao da se narodni jezik „uvodi u liturgiju da bi vjernici mogli aktivno sudjelovati u liturgiji, da bude živa liturgija za žive ljude. Upotreba narodnog jezika uvjet je za plodno sudjelovanje: ako vjernici ne bi svete tekstove čuli na svome jeziku, uzaludno bi bilo očekivati da će imati od njih duhovni plod.“⁸⁷ Temeljna obredna zadaća liturgijskoga jezika ističe da se liturgija treba prilagoditi sudjelovanju naroda kako bi slavlje za njega bilo plodonosnije i djelatnije. To je zahtijevalo izazovnu zadaću uvođenja narodnog jezika u liturgiju te pripremanja i odobravanja prijevoda liturgijskih knjiga. Papa Franjo primijetio je kako je, s jedne strane, bilo potrebno ujediniti dobro vjernika određenog vremena i kulture i njihovo pravo na svjesno i aktivno sudjelovanje u liturgijskim slavljinama sa sadržajnim jedinstvom rimskog obreda dok su, s druge strane, narodni jezici trebali postati liturgijski jezici, ističući se na sličan način kao i liturgijski latinski jezik po svojoj eleganciji stila i dubini svojih koncepcija s ciljem njegovanja vjere.⁸⁸

⁸⁵ Usp. L.-M. Chauvet, *Linguaggio e simbolo*, 67–68.

⁸⁶ SC, 48.

⁸⁷ Tomislav Janko Šagi-Bunić, *Liturgijski prijevodi*, *Svesci*, 1 (1967.) 2, 88.

⁸⁸ Usp. MP, 967.

ZAKLJUČAK

Nastanak i razvoj liturgijskoga jezika u kršćanskom bogoslužju oblikovao se postupno i ovisno o mjesnim prilikama na širokim kulturnim prostorima kojima se širilo evanđelje. Rimska tradicija prihvatila je u svoju liturgiju jezik kojim se služio narod. To je u početku bio grčki, a poslije latinski jezik, te je Crkva u liturgiju unijela važne kulturne i društvene elemente dajući im kršćansko značenje. I u današnje vrijeme javila se potreba da se u liturgiji koristi jezikom kojega razumiju vjernici kako bi mogli djelatnije i plodonosnije sudjelovati u liturgijskim slavlji-
ma. Uvođenje narodnoga jezika u liturgiju aktualiziralo je pitanje lingvističkih vlastitosti liturgijskoga jezika i njegovih zadaća u širem okviru obredne simboličke komunikacije. Liturgijski jezik, stavljen u obredni čin i u kontekst slavlja, ne može se promatrati samo kao prenositelj određenog značenja, nego mu je zadaća posredovati Božju riječ i aktualizirati Božje djelo spasenja u kršćanskoj zajednici okupljenoj na slavlje. Obredne riječi dio su obreda, neodvojive od obrednog čina u kojem se nalaze. Liturgijski jezik slijedi obrednu sintaksu i ritam otajstvene simboličke komunikacije. Same obredne riječi i jezik postaju čin, događaj, a njihov obredni kontekst oblikuje ih kao čine kojima se ulazi u otajstvenu komunikaciju s Bogom. Liturgijski jezik ili govor stoga nema zadaću samo prenijeti sadržaje, nego s drugim obrednim elementima posreduje otajstveni događaj spasenja i sam je dio obredne dinamike. Liturgijski jezik okvir je obredne komunikacije unutar slavlja, omogućuje da Riječ koju Bog objavljuje čovjeku izvan granica znanja kršćanska zajednica može doživjeti i razumjeti. Liturgija postaje tako simbolička komunikacija i dijalog s otajstvom prije spoznaje samoga otajstva. Božja komunikacija dolazi kronološki prije, temelj je za pretpostavku dijaloga s Bogom i drugima. Taj se susret s Bogom ne oslanja na potpunu spoznaju, nego na prepuštanje vlastite egzistencije Božjoj providnosti i ljubavi u obrednoj dinamici koja polazi od *communicatio* i dolazi do *communio*. U liturgiji slaviti, djelovati i biti dio liturgijskoga jezika i obrednoga govora znači biti u dijalogu i komunikaciji s Bogom, imati udjela u Božjem otajstvu spasenja i već sada iskusiti predokus vječnoga života.

LINGUISTIC CHARACTERISTICS AND RITUAL TASKS OF LITURGICAL LANGUAGE

Abstract

This article analyses the linguistic characteristics and ritual tasks of liturgical language in the context of ritual verbal and non-verbal symbolic communication. The celebration of the liturgy in the vernacular after the liturgical renewal of the Second Vatican Council has brought the issue of language and its ritual functions to the fore. This paper approaches the mentioned issue and is divided into several parts. First, language is viewed as one of the fundamental human realities. Then, church documents are presented that bring the fundamental theological emphases and characteristics of liturgical language in the context of the translation of liturgical texts into the vernacular in the period after the Council until today. The starting point is the theological premise that liturgical language has its foundation in God's Revelation and God's communication with humankind, and liturgy is viewed as a continuation of such communication and dialogue with God, especially in the proclamation of the word of God in sacramental celebrations. In linguistic analysis, liturgical language is viewed through its specificity of style and register, in which features such as archaism, specialized vocabulary and formulaic diction are recognized. Emphasizing the peculiarities of liturgical language in ritual dynamics, its style, different types, connection with the vernacular are analysed, and the criteria of comprehensibility and accessibility are emphasized. At the end of the paper, the basic ritual tasks of liturgical language are listed. Through ritual language in its symbolic meaning, God speaks to the Christian community, which achieves communication with him, and the active participation of the faithful in the celebration is promoted.

Keywords: liturgy, language, liturgical language, rite, symbol, symbolic communication, celebration